

Dolgov, V. V. 1997. *Molodezhnoe dvizhenie v Rossii. Kn. 1: ser. XIX — 20-e gody XX v.* Moskva: Socium.

Donik, O. M. 2005. Hromadska blahodiinist v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny. *Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st.*, № 9. 61–86.

Kornish, N. 2005. *Russkaja armija 1914–1918 gg.* / Perevod s anglijskogo A. I. Derjabina. Moskva: AST-Astrel'.

Literaturno-memorialnyi muzei Mykhaila Bulhakova u Kyievi. 2017. *Korotka biohrafichna khronika zhyttia ta tvorchosti M. A. Bulhakova.* [Online] (Ostannie onovlennia 14 bereznia 2017) Rezhym dostupu: <http://bulgakov.org.ua/bulgakov.php?lang=ua> [Data zvernennia 25 bereznia 2017].

Liubchenko, V. B. 2014. Formuvannia z halychan-ukraintsiv rusofilskoi oriiantatsii dobrovolchychk viiskovykh zahoniv. *Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina. U dvokh kn. — Kn. 1: Istorychni narysy.* Kyiv: KLIU, 179–193.

Petrovych [Kryp' iakevych], I. 1915. *Halychyna pid chas rosiiskoi okupatsii. Serpen 1914 — cherven 1915.* B. m.: b. v.

Pistolenko, I. O. 2008. Ukraina ta ukraïnski lotchyky v rosiiskii viiskovii aviiatsii (v period do 1917 r.). *Pytannia istorii nauky i tekhniki (Kyiv)*, № 3 (7). 25–36.

Rossija v mirovoj vojne 1914–1918 goda (v cifrah). 1925. Moskva: Izd. CSU.

Rukkas, A. 2014. *Ukraiñtsi u Pershii svitovii: «Na postradianskomu prostori — neperedbachuvane mynule».* [Online] *Ukraiñska pravda, Istorychna pravda.* Rezhym dostupu: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/08/4/143924/> [Data zvernennia 25 bereznia 2017].

Subota, N. P., Petrova, Z. P. 2003. *Istoriia rozvytku medychnykh naukovykh shkyl Kharkova.* Kharkiv: KhDPU.

УДК 327(477) «1920»:327(47+57:498)

DOI: 10.20535/2307-5244.44.2017.105459

Л. В. Шпаковський

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

L. Shpakovskyi

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

**РАДЯНСЬКА УКРАЇНА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКСПОРТУ
БІЛЬШОВИЦЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В РУМУНІЮ
(ПОЧАТОК 1920-Х РР.)**

***Soviet Ukraine in Export of Bolshevik Revolution to Romania
(Early 1920-ies)***

У статті визначено місце і роль Королівства Румунії в більшовицькій загарбницькій політиці початку 1920-х рр.; вказано на наявність державно-

го кордону між УСРР і Королівством Румунії та відсутність політичної угоди й офіційних відносин між державами; досліджено роль Радянської України у спробі встановити радянську владу в Румунії; акцентовано на тому, що саме голова Ради народних комісарів УСРР (далі — РНК УСРР) Х. Раковський координував «румунське питання». Розкрито обставини, котрі сприяли експорту більшовицької революції в цю країну; з'ясовано, що експортом революції в Румунію керувало одеське відділення Закордонного відділу ЦК КП(б)У. Означено причини реорганізації «Закордоту» та ліквідації спеціалізованого розділу.

Ключові слова: Королівство Румунії, радянська влада, «Закордот», Центральний комітет комуністичної партії більшовиків України, ВУНК, таємний відділ, експорт революції, терористичний акт, бомба.

The article identifies the place and role of the Kingdom of Romania in the Bolsheviks' aggressive policy in the early 1920s; it shows that there was a state border between the Ukrainian SSR and the Kingdom of Romania while there was no political agreement or official relations between the two states; the article has analyzed the role of the Soviet Ukraine in the attempt to establish the Soviet power in Romania; special attention is paid to the fact that it was Kh. Rakovskiy, Chairman of the Ukrainian Government, who monitored the situation in Romania. The article has disclosed the circumstances that facilitated the export of the Bolshevik revolution to this country. Specifically, the Bolsheviks tried to make use of the conflicts between the Ukrainian population of Bessarabiya and Bukovina, and the Romanian authorities to instill revolutionary ideas in society. It has been discovered that the export of the revolution to Romania was organized by the Odessa division of the Foreign department of the Communist Party, headed by A. Grinshtein. The said division conducted reconnaissance/ subversive activities in the territory of Romania. An explosion in the Building of Senate on December 8, 1920 is considered to have been the most heinous act of terrorism organized by this division. The article also identifies the reasons behind reorganization of «Zakordot» and subsequent liquidation of the special service; the Odessa division continued to conduct undermining and reconnaissance/subversive activities in Romania as the «Secret department of VUCHK».

Keywords: the Kingdom of Romania, Soviet authorities, «Zakordot», the Central Committee of the Communist Party of Bolsheviks of Ukraine, VUCHK, secret service, export of the revolution, act of terrorism, bomb.

Незважаючи на те, що 25 років Україна є незалежною, її визнають усі країни світу, сьогодні своє право на мирне життя молода держава змушена від-

чайдушно обстоювати як на лінії вогню на сході країни, так і на дипломатичній арені. Хоч як не парадоксально, але випробовування, котрі Україні випали наразі, щоб зберегти соборність, стали уроками історії для Польщі та Румунії ще на початку 1920-х рр.

Так, Польща 1918 р. зрештою отримала державність, натомість була змушена відчайдушно боротися за її збереження: існувала загроза більшовицької інтервенції. Як свідчить історія, поляки гідно захищали своє право на державотворення. Румунії теж довелося зіткнутися з чималими випробуваннями через втручання більшовицького кремлівського уряду.

Встановлення радянської влади в Росії (1917 р.), а пізніше й в Україні (1920 р.) створило в більшовиків ілюзії щодо поширення більшовизму до сусідніх країн (Польщі та Румунії), а згодом до всієї Європи. Через територію Польщі більшовики готувалися наблизитися до кордону з Німеччиною. Внаслідок цього, на їхню думку, виникли б передумови для організації «світової революції» і створення «нового соціалістичного світу». Але поразка на річці Вісла перекреслила всі більшовицькі плани.

Тому на початку 1920-х рр. зовнішньополітичний курс більшовиків зазнав тактичних змін: довелося попрощатися з надією на блискавичну «світову революцію» й розпочати розроблення нової концепції мирного співіснування з державами різних політичних систем.

Так, із Польщею довелося укласти мирний договір 18 березня 1921 р., відповідно до якого між сторонами встановлювалися офіційні відносини, здійснювався обмін дипломатичними представництвами й набувало чинності зобов'язання «не проводити політику, ворожу протилежній стороні» (Мировий договір... 1921, с. 4–5).

Але було б помилкою сприймати згадану концепцію в прямому розумінні цього слова. Нова зовнішньополітична стратегія більшовиків не виключала надання від радянської влади підтримки революційним рухам в усьому світі. З цією метою в Москві було засновано штаб-квартиру Комінтерну (Богатуров, А., ред. 2000, с. 157–156). У його структурах сформувалась ціла система розвідувально-диверсійних органів і партійних спецслужб.

Тема експорту більшовицької революції в Європу ставала предметом дослідження багатьох учених. Насамперед увага приділялася Польщі, тому що через її територію проходив найкоротший шлях до Німеччини, встановлення радянської влади в останній, на переконання більшовицького керівництва, мало стати прологом світової соціалістичної революції (Кон, Ф. 1927, с. 8; Лісна, І. 2001, с. 64). Ось чому більшість експертів вивчали експорт більшовицької революції в Польщу. Щодо експорту революції в Румунію, то наукових робіт на цю тему не так багато.

На думку автора, при вивченні передумов і власне самого просування революції на Захід неможливо обійтися без розуміння самого феномену революційного руху й формування комуністичного режиму в Росії. Вважаємо вартим уваги дослідження американського історика Річарда Пайпса, який протягом багатьох років досліджує історію Російської держави (Пайпс, Р. 1990; 2005). В монографії він стверджує, що витoki комунізму слід шукати в історичному минулому Росії, а саме в тому, що мешканці князівства Московського не мали уявлення про приватну власність. Це безпосередньо вплинуло на формування особливого менталітету російського народу і є його рязочою відмінністю від менталітету європейців. Автор зауважує: «.. в Росії само поняття имущества (в римском смысле безраздельного владения вещью — Пайпс Р.) отсутствовало до введения его Катериной II, немкой по происхождению. Московская Русь управлялась словно частное владение, её население, территории со всем содержимым считались имуществом трона» (Пайпс, Р. 2005). Крім того, в 4-му розділі роботи вчений порівняв комуністичний і нацистський режими та знайшов багато спільного між ними, а також запропонував свій погляд на причини невдалого експорту більшовицької революції в Європу (Пайпс, р. 1990).

Слід зазначити, що радянська історіографія замовчувала активну участь Російської Комуністичної партії більшовиків (далі — РКП(б)), а також російського й українського радянських народних комісаріатів (далі — раднаркомів) на чолі з Х. Раковським у встановленні радянської влади в Румунії, пов'язуючи боротьбу місцевих робітників і селян з прагненням повалити «монархічний буржуазний гніт» (Дембо, В. 1921; Пархомчук, С. 1967; Новак, А. 1987; Гологинков, Г. 1966).

У книзі про Макса Гольдштейна, одного з безпосередніх організаторів підривної та терористичної діяльності в Румунії, головний герой постає жертвою румунських тюремників-катів, які виконували «соціальне замовлення» буржуазії (Замученный... 1931). Але сучасні українські історики В. С. Сідак, В. А. Козенюк, М. М. Вівчарик на підставі розсекречених та опублікованих у другій половині 1990-х — на початку 2000-х рр. архівних документів, доводять протилежне (Сідак, В., Козенюк, В. 2004).

Дослідники вивчили діяльність радянських державних та партійних спецслужб, спрямовану на поширення ідеї «пожежі світової революції», і встановили, що, окрім державних спецслужб, таких як ВУНК (Всеукраїнська надзвичайна комісія для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та службовими злочинами) і ДПУ (Державне політичне управління), діяла ще одна глибоко законспірована державна партійна спецслужба, мета якої полягала в розвідувально-підривній діяльності на

території інших держав. Називалася вона «Закордонный отдел» (аббревіатура «Закордот»).

Російська історіографія передусім акцентує на територіальній суперечці між РСФРР і Румунією стосовно «бессарабського питання». І хоча хронологічні рамки цих досліджень охоплюють початок 1920-х рр., згадок про радянські спецслужби, такі як «Закордот», та їхню диверсійну діяльність ми не знайшли. Йдеться лише про випадки на демаркаційній лінії по р. Дністер (радянсько-румунський кордон), унаслідок чого тогочасне радянсько-румунське дипломатичне листування містило велику кількість взаємних претензій щодо цих інцидентів (Мельтюхов, М. 2010; Мальцев, Д. 2011).

Отже, сучасна російська історіографія в цьому питанні продовжує традиції радянської, заперечуючи активну діяльність радянських спецслужб з експорту революції в Румунію, що фактично означало б приход більшовиків до влади.

Молдовські історики також не залишили поза увагою функціонування одеського відділення «Закордоту» (Галущенко, О. 2012, 2013, 2014). В окремих роботах розкрито віхи життя й діяльності безпосередніх керівників одеського відділення та головних організаторів розвідувально-підривних операцій на території Королівства Румунії. Але більшість авторів дотримуються концепції радянської й сучасної російської історіографії.

3-поміж джерел нашого дослідження є протоколи засідання членів ЦК КП(б)У з роботи Закордонного відділу, а також звіти, огляди, листи Закордонного відділу ЦК КП(б)У про свою діяльність 1921 р., які зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України, а саме (ф. 1, оп. 20, спр. 408). Ці джерела дають підстави уточнити організаційну структуру одеського відділення «Закордоту», завдання та методи розвідувально-підривної роботи цього відділу на території Румунії, а саме в Бессарабії й на Буковині. Йдеться про конкретні операції та головних дійових осіб, причетних до експорту більшовицької революції в Румунію.

Важливе значення для вивчення цього питання мають деякі вже опубліковані документи (Козенюк та ін. 2000а).

Завдяки названим джерелам вдалося визначити місце, роль і значення «румунського» напрямку радянської таємної зовнішньої політики, а також висвітлити співпрацю радянських партійних і державних інститутів у площині експорту більшовицької революції в Румунію.

Таким чином, аналіз опрацьованих джерел та літератури засвідчує, що участь УСРР як інструменту експорту більшовицької революції в Румунію на початку 1920-х рр. не була предметом окремої наукової розвідки.

Мета нашого дослідження — визначити роль УСРР у просуванні більшовицької революції в Румунію на початку 1920-х рр.

При вивченні вказаної проблеми потрібно розуміти важливість румунського напрямку для формування стратегії зовнішньої політики більшовицького уряду, адже встановлення радянської влади в Румунії створювало умови для подальшої радянізації Балкан. Імовірно, більшовицьке керівництво сподівалося на підтримку болгар, сербів, греків та інших народів, які пам'ятали про російську допомогу в їхній національно-визвольній війні з Османською імперією. Більшовиків, як і Російську імперію, передусім цікавила можливість контролювати чорноморські протоки Босфор і Дарданелли, що забезпечувало найкоротший шлях від Чорного моря до Середземного. Радянізація балканських країн, на думку більшовиків, створювала передумови для експорту більшовицької революції в Туреччину, принаймні в її європейську частину.

Отже, радянізація Румунії була одним із найважливіших стратегічних напрямів зовнішньої політики більшовицького уряду. Спільний державний кордон між Румунією та Радянською Україною обумовив роль останньої в експорті революції в цю державу (Мельниченко, В. 1992, с. 43).

На території Польщі вести розвідувально-підривної діяльність треба було вкрай обережно, адже на той час з нею було встановлено офіційні дипломатичні відносини. А ось для реалізації такої діяльності в Румунії у більшовиків не виникало навіть формальних перешкод. Між Радянськими Україною, Росією та Королівством Румунії не було встановлено офіційних відносин. Румуни відмовлялися вносити в порядок денний політичних переговорів, на їхню думку, «зрештою вирішене» т. зв. бессарабське питання. Відповідно до Сен-Жерменського договору 1919 р., територія всієї Бессарабії, за рішенням західних союзників, відійшла до Румунії. Але більшовицький уряд наполягав, що бессарабське питання не може бути розв'язане без його участі. Для РСФРР існував єдиний аргумент проти перебування Бессарабії в складі Румунії: перша була частиною колишньої Російської імперії. Ось чому нова влада Кремля не могла залишатися байдужою до становища населення цього багатонаціонального регіону (Сацький, П. 2014). Більшовики намагалися скористатися антирумунськими настроями українського населення Бессарабії та Північної Буковини, зумовленими проведенням там румунським урядом централізації влади та скасуванням місцевого самоврядування, призначенням на адміністративні посади здебільшого осіб румунської національності, неможливістю місцевих дрібних і кустарних промислових підприємств конкурувати з румунськими, поселенням румунських колоністів, які отримали ділянки кращих земель та фінансові субсидії, встановлен-

ням для селян високих викупних платежів за колишню поміщицьку землю, політикою «румунізації» освіти, закриттям україномовних шкіл тощо. Більшовицьке керівництво не випадково сподівалося на допомогу українського населення у війні з «румунською монархією» і вважало її другим (після «буржуазної» Польщі) ворогом. І хоча з Польщею було укладено згадуваний мирний договір, більшовики розглядали його як тимчасовий, оскільки розробляли плани революційної боротьби в цій державі. Підтвердженням є заява одного з керівників УСРР Д. Мануїльського: попри те, що при укладанні Ризького договору радянській владі довелося поступитися частиною Волині й Галичини, «ми як українці будемо захищати населення цих територій» (Стенографічний звіт засідання 2-ї сесії ВУЦВК 17 травня 1921 року..., арк. 9). Це означало впровадження того самого сценарію, що і в Румунії, тільки вже з антипольськими настроями серед місцевих українських мешканців з гаслами їхнього захисту.

Похід Червоної армії на Королівство Румунії мав розпочатися з так званої неоголошеної війни, тобто з підривної терористичної діяльності, яка мала на меті дестабілізувати ситуацію в державі та створити сприятливу ситуацію для проникнення й розвитку революційних настроїв усередині країни, що згодом мало перетворитися на справжню революцію, очолювану Кремлем.

Показово, що головним фахівцем з упровадження революційних ідей в Румунію був тогочасний голова українського раднаркому Х. Раковський, який раніше обіймав посаду начальника румунського відділу НКЗС РСФРР. Його революційна діяльність була безпосередньо пов'язана з Румунією, підданним якої він залишався до 1917 р. (потім переїхав до Росії). Будучи вже громадським діячем УСРР, Х. Раковський свій практичний досвід і теоретичні знання революційного руху в цій країні виклав в історичних працях. Зокрема, 1922 р. Московський видавничий дім випустив спільну книгу Х. Раковського та Л. Троцького, присвячену Румунії (Троцький, Л., Раковський, Х. 1922). Згодом, після трирічної роботи Х. Раковського в дипломатичній сфері Великої Британії, побачила світ його робота присвячена бессарабському питанню (Раковський, Х. 1925).

Експортом більшовицької революції відала державно-партійна спецслужба, створена в травні 1920 р. під назвою «Закордонний відділ ЦК КП(б)У», або «Закордот». Він підпорядковувався іноземному відділові при ЦК КП(б) України та Виконавчому комітету Комінтерну (Вівчарик, М., Козенюк, В. 1997, с. 145). Реалізовувало завдання в «румунському напрямку» одеське відділення «Закордоту» на чолі з А. Л. Грінштейном.

Абрам Львович Грінштейн народився в Бессарабії. Революційною діяльністю захопився ще в юні роки в Одесі, де 1905 р. став членом БУНДУ, а 1917 р.

брав активну участь у революційних подіях у Петрограді, але незабаром переїхав до Кишинєва. Там швидко почав робити кар'єру. Він фактично був лідером більшовицького підпілля в Бессарабії, тому й не дивно, що румунський суд заочно покарав його довічною каторгою (Галущенко, О. 2013, с. 107).

Один із російських істориків, дослідників створення Молдавської АССР О. Галущенко звернув увагу на те, як французька контррозвідка охарактеризувала А. Грінштейна: «начальник “Закордоту” (секція комуністичної пропаганди і шпигунства за кордоном), колишній адвокат у Бельцях і викладач старосврейської мови у Кишинєві». Також вказувалося, що А. Грінштейн є «головою терористів в Одесі» (Галущенко, О. 2014, с. 211).

Відомі спогади Старого (псевдонім Григорія Івановича Борисова — учасника революційного руху) про те, що він працював разом із А. Грінштейном у «Закордоті» (Мришук, Д. 1974, с. 174; Галущенко, О. 2013, с. 107).

Цікаво, що А. Грінштейн 1924 р. був одним із організаторів створення у складі Української СРР Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки (далі — АМ СРР). Але через те, що він був переконаним «троцькістом», радянська історіографія замовчувала цей факт. Коли створили «автономію», А. Грінштейн обіймав посаду «постійного представника АМ СРР при раднаркомі УСРР» (Галущенко, О. 2013, с. 110).

Відповідно до того, як спецслужба розподілила «закордонну роботу», Бессарабію з центром у Кишинєві та Буковину з центром у Чернівцях виокремили в спеціальні райони. На час створення одеського відділу від військової розвідки радянської армії йому дісталися «переправні пункти» біля Тирасполя й Овідіополя. Протягом травня 1920 р. — грудня 1921 р. додатково організували ще 12 «переправних пунктів». Допомогали А. Грінштейну в цьому уповноважені «Закордоту» на Чорноморському узбережжі (Грінбалт) і в Очакові (Лука) (Купчик, О. 2002а, с. 45).

Тоді ж одеське відділення мало власну «паспортно-технічну частину»: вона виготовляла для потреб спецслужб румунські документи (паспорти, дипломи вузів, печатки, штампи тощо), а також друкувала агітаційні матеріали й літературу (Купчик, О. 2002а, с. 44).

Для підпільників і партизанів одеське відділення переправляло на румунську територію озброєння. Зокрема, з квітня до травня 1921 р. — два вагони зброї та вагон вибухових речовин: кулемети системи «Льюїс» (29 одиниць), кулемети системи «Шоша» (50 од.), патрони для кулеметів (25 6500 шт.), гвинтівки (250 одиниць), патрони для гвинтівок (270 000 шт.), гранати (310 шт.), бомби «Новицького» (400 шт.), запасні частини до кулеметів (5 шт.), біноклі польові (5 шт.), піроксилін із капсулами (20 пудів), динаміт із капсулами (15 пудів), тол із капсулами (20 пудів), піроксилінові шаш-

ки з капсулами (100 шт.), машинки для підриву (337 шт.) (Козенюк, В. і Вівчарик, М. 1996, с. 48–49).

Фінансували одеське відділення через місцеві відділення Держбанку. Воно отримувало гроші (зокрема румунські леї), коштовності. Так, протягом трьох місяців 1921 р. у відділення надійшло 114550 зол. руб. (Купчик, О. 2002а, с. 48).

Отже, радянські спецслужби продумали й реалізовували всі необхідні заходи для експорту революції в Румунію: від агітаційних матеріалів до великих грошових сум та зброї.

Але згодом ситуація кардинально змінилася. Влітку 1921 р. польські спецслужби повністю розкрили діяльність Київського відділення «Закордоту» на Волині (Гісем, О. 2007, с. 160).

Радянське державно-партійне керівництво 30 жовтня того ж року розглянуло питання про «Нову організацію роботи за кордоном» й вирішило ліквідувати харківське й київське відділення «Закордоту». А ось одеське зберегли. Надалі воно мало працювати в складі Всеукраїнської надзвичайної комісії як «Таємний відділ ВУНК». Фінансували його Центральний Комітет КП(б)У і ВУНК: перший забезпечував оплату партійної роботи, другий — витрати на розвідку. Керував ВУНК один із членів ЦК партії. Власний «технічний відділ» не створювали. Його функції виконувала «таємно-директивна частина» ЦК КП(б)У (Сідак, В. С., ред. 2000, с. 165).

Але остаточного рішення щодо «Таємного відділу ВУНК» тоді не ухвалили, тому що 30 грудня 1921 р. у ЦК КП (б)У відбулася нарада за участю голови українського раднакому Х. Раковського, членів Центрального Комітету Ф. Кона, Д. Лебеда, В. Затонського, начальника українського «Закордоту» Ф. Маркуса, а також начальника його одеського відділення А. Грінштейна. На нараді обговорювали «питання щодо діяльності закордонних організацій». Ухвалили: «припинити партизанську роботу, організовану зовні, в Бессарабії та на Буковині; підриву роботу зсередини підтримувати й розвивати; центр партійної роботи перенести в Румунію, де організувати видавництво агітаційно-пропагандистської літератури, яку планували розповсюджувати у Бессарабії та на Буковині; особливу увагу мали приділити професійній підготовці керівних кадрів, яких направлять за кордон, їхні кандидатури обов'язково погоджувати з Секретаріатом Центрального Комітету; здійснити “чистку” працівників переправних пунктів; Київське відділення “Закордоту” вважати повністю ліквідованим» (Сідак, В. С., ред. 2000, с. 165).

Таким чином, організаційну діяльність, спрямовану на експорт більшовицької революції в Румунію, повністю доручили одеському відділенню, реорганізованому в «Таємний відділ ВУНК».

Також важливо зазначити результати оперативної та підривної роботи «Закордоту»: так, у квітні 1921 р. його співробітники в Аккерманському повіті вбили агента румунської політичної поліції (сігуранци) Фаденка, старосту одного з селищ, скоїли збройний напад на поліцейську заставу с. Недобойвіці. Також активно готувалися до збройного нападу на Кишинівську, а згодом на Жилівську в'язницю для звільнення засуджених комуністів. Але румунська поліція вчасно виявила й заарештувала керівника оперативно-підривної групи (Купчик, О. 2011, с. 208).

Як з'ясували українські історики, практично в кожному селі біля залізничних колій агенти спецгруп «Закордоту» вербували «таємних співробітників». Як наслідок — у червні в Бендерському повіті пустили під укіс потяг. У Бухаресті спробували влаштувати вибух на залізничному вокзалі. Також із другої спроби підірвали міст через р. Явнух (Пивовар, С., Купчик, О. 2013, с. 518).

Отже, протягом короткого періоду часу оперативні групи «Закордоту» організували та здійснили багато операцій, які, звичайно, не могли не привернути увагу румунських органів безпеки.

Втім, апофеозом терористичної діяльності радянських спецгруп «Закордоту» в Румунії стала операція, проведена під керівництвом М. Гольдштейна. Це був вибух у приміщенні румунського сенату 8 грудня 1920 р., внаслідок якого загинули голова сенату генерал К. Коанда і сенатор, єпископ Д. Радду, а міністр юстиції Д. Гречану і сенатор Г. Спіру померли від поранень у лікарні (Симбирцев, І. 2008).

Жертв могло бути набагато більше, якби сенаторські місця були на рівні президіуму. На місце подій одразу прибув король Фердинанд І. Поліція встановила особи терористів, а також їх причетність до вибуху. Але підривникам вдалося втекти за межі Румунії (Munteanu, M. 2007).

Скориставшись ситуацією рішучого громадського засудження теракту, влада негайно звинуватила в ньому румунських комуністів. До кримінальної відповідальності було притягнуто не лише членів компартії Румунії, але й керівників профспілок.

Слідство мало інформацією про Гольдштейна як комуніста-анархіста, але водночас збило достатньо доказів того, що він діяв за допомогою більшовицької спецслужби (Munteanu, M. 2007).

1921 р. Гольдштейн з кілька спроб перебратися до Румунії через Болгарію за маршрутом Одеса — Варна — болгаро-румунський кордон. Але всі вони закінчилися невдачею. Тоді лінія кордону між Радянською Україною та Румунією хоча й була достатньо довгою, але, як зазначається в документах «Закордоту»: «...стала уже ненадійною для переходу ... произошло мно-

жество провалов... нужно было искать новые пути через Болгарию» (Протоколы совещания... 1921, л. 112).

Одна з таких спроб відбулася в липні 1921 р.: на болгарському узбережжі поблизу Варни Гольдштейн зійшов «на берег серед білого дня» у супроводі двох осіб (Кіріцеску, Хаджіу). Їх помітили місцеві рибалки. Вони й викрали скриню з динамітом (Протоколы совещания... 1921, л. 114).

На допомогу групі Гольдштейна прибули болгарські комуністи, яким вдалося викупити в рибалок скриню до того, як ті передали її поліції. Показово, що згодом Гольдштейн і його співучасники в рапорті на ім'я керівництва спецслужби зазначили, що рибалки викрали документи та гроші (Протоколы совещания... 1921, л. 112–114).

Цілком можливо, що Гольдштейн із «товаришами» намагалися пробратися до Румунії з певним завданням. Саме про це писали болгарські комуністи до ЦК Болгарської комуністичної партії (далі — ЦК БКП), адже не знали про перебування «закордотівців» у Болгарії. В листі також зазначалося, що підричники пересварилися між собою щодо першості. А згодом місцева партійна організація вигнала їх за межі Болгарії. Їм не дозволили повертатися, про це їх повідомив член Центрального Комітету БКП тов. Попов (Протоколы совещания... 1921, л. 114–117).

Секретар ЦК БКП В. Коларов написав листа до ЦК РКП(б) стосовно цих подій. Він висловлював думку про те, що «болгарский берег используется отделом внешних сношений Коминтерна для связи с Болгарией, Югославией, Грецией и даже с Италией... И если произойдет ещё одной десант, берег будет наверняка закрыт для всех сношений с Россией» (Протоколы совещания... 1921, л. 113). Отже, лідер болгарської КП протестував проти дій «Закордоту».

Незважаючи на це, через місяць Гольдштейн у супроводі Марії Семау знову намагався потрапити до Румунії з прикордонного болгарського міста Русчука. Але румунську поліцію проінформували про їх прибуття. І хоча Гольдштейнові та Семау вдалося втекти, поліція обшукала помешкання місцевих комуністів і деяких заарештувала (Протоколы совещания... 1921, л. 118).

І знову ЦК БКП (лист від 4 жовтня 1921 р.) протестував проти таких дій «Закордоту». В листі читаємо: «Снова сюда приходят эти румыны, братья Гольштейн с одной женщиной Марией Семау, опять со взрывчатыми веществами и драгоценностями на два миллиона. И несмотря на наши протесты, эти люди теперь организывают свою базу в Варне» (Протоколы совещания... 1921, л. 118).

Вкотре болгарські комуністи протестували проти спроб «закордотівців» використовувати місцеву партійну організацію.

Попри це в жовтні 1921 р. Гольдштейн знову намагався незаконно потрапити до Румунії з території Болгарії, але під час перетину кордону біля болгарського міста Руссе його заарештувала румунська поліція. Свою причетність до радянських спецслужб він заперечував. Гольдштейн стверджував, що був анархістом і головою терористичної групи румунських анархістів (Шоршников, П. 2008, с. 172).

28 червня 1922 р. Макса Гольдштейна засудили до довічного ув'язнення, яке він відбував у в'язниці Дофтана (Карпати), де й помер 1924 р. Причиною смерті радянські історики називають друге, 56-денне, голодування в'язня. Згідно з румунською історіографією, пневмонія або туберкульоз легенів були причиною смерті Гольдштейна (Munteanu, M. 2007). Також поліція заарештувала братів Макса — Мане Гольдштейна (засуджений до довічної каторги) і Лупу Гольдштейна (засуджений до 5 років каторги) (В боярской Румынии... 1924, с. 68).

Отже, при експорті революції в Європу більшовики особливого значення надавали Румунії, з якою радянське керівництво не мало дипломатичних відносин. Це факт відкривав нові можливості для просування революційних ідей у цю державу. Так, спецслужби намагалися використовувати будь-які економічні, соціальні й національні суперечності між українським населенням і румунською владою в Бессарабії та на Буковині. Саме через вказані території, де мешкала значна частина етнічних українців, радянська влада планувала розпочати «визвольний» похід Червоної армії.

Водночас влаштовувалися різні терористичні акти по всій країні, навіть у столиці Румунського королівства — Бухаресті. Цю діяльність організував спецвідділ «Закордот» ЦК КП(б)У. «Румунським напрямом» займалося спеціально створене одеське відділення Закордоту Але у зв'язку з тим, що «закордотівці» провалили деякі важливі операції, відбулися зміни в організації структури цієї таємної служби. З 31 грудня 1921 р. одеське відділення «Закордоту» функціонувало вже в системі Всеукраїнської надзвичайної комісії як «Таємний відділ ВУНК». Але його діяльність на цьому етапі є вже предметом окремого наукового дослідження.

Результати дослідження доводять, що такий уживаний нами сьогодні термін «гібридна війна» з її передумовами та наслідками — явище не нове для історії людства, адже засоби, тактики, стратегії такого виду агресії, що передусім використовується при експорті більшовицької революції в Європу, радянська влада випробовувала ще на ранніх етапах свого існування у відносинах із сусідніми державами. Їхній досвід у протистоянні цьому наступу може бути корисним уроком для формування стратегії як зовнішньої, так і внутрішньої безпеки України сьогодні й у майбутньому.

Богауров, А. Д., ред. 2000. *Системная история международных отношений в четырех томах. События и документы. 1918–2000. Т. 1. События 1918–1945.* Москва.

В боярской Румынии. Очерк белого террора в Румынии за последнее десятилетие. 1924. Москва: И. К. МОПР.

Вівчарик, М. С., Козенюк, В. О. 1997. «Закордот» — агентурно-розвідувальна організація більшовиків України. *Український історичний журнал.* № 5. 144–149.

Галущенко, О. С. 2012. Евреи в составе руководящих кадров Молдавской АССР: Иосиф Исаакович Бадеев. *Актуальные проблемы истории, этнологии, филологии и права евреев.* Междунар. науч. конф. Кишинэу. 116–122.

Галущенко, О. С. 2014. Образование Молдавской АССР: современный взгляд историка. *Проблемы национальной стратегии.* № 5 (26). 202–213.

Галущенко, О. С. 2013. Участие евреев в создании Молдавской АССР. *Евреи Молдовы и их вклад в развитие молдавского государства.* Респ. конф. Кишинэу. 102–110.

Гісем, О. 2007. «Закордот» у системі дипломатичних відносин між Польщею та УСРР (1921–1923 рр.). *Україна дипломатична.* Вип. VIII. 160.

Гологинков, Г. 1966. *У Днестра.* Кишинев: Картя Молдовеняскэ.

Дембо, В. 1924. *Бессарабский вопрос.* Москва: Гос. воен. изд-во. 56.

Замученный в Дофтани. Макс Гольдштейн. 1931. Москва: ЦК МОПР СССР.

Козенюк, В., Вівчарик, М. 1996. Предтеча органів держбезпеки. *Військо України.* № 5–6. 48–49.

Кон, Ф. 1927. *Польша на службе международного империализма.* Москва.

Купчик, О. Р. 2011. *Зовнішньополітична діяльність уряду УСРР (1919–1923 рр.): між українською формою та радянським змістом.* Тернопіль.

Купчик, О. Р. 2002. Закордонний відділ ЦК КП(б)У — спецслужба українських більшовиків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія.* Київ. Вип. 62. 44–48.

Лісна, І. 2001. *Становлення української державності в Галичині (1918–1923 рр.).* Тернопіль.

Мальцев, Д. А. 2011. *Бессарабский вопрос в годы Гражданской войны в России. Проблемы национальной стратегии.* Москва. № 4 (9). 162–183.

Мельниченко, В. 1992. *Христиан Раковский: неизвестные страницы жизни и деятельности.* Киев: Вища школа.

Мельтюхов, М. И. 2010. *Бессарабский вопрос между мировыми войнами 1917–1940.* Москва: Вече. 464.

Мировий договір між Україною й Росією з одної сторони й Польщею з другої. 1921. Рига. 4–5.

Мришук, Д. 1974. *Григорій Іванович Старий.* К. : Політвидав України.

Новак, А. Э. 1966, 1987. *Великий Октябрь и зарождение коммунистического движения в Румынии (1917–1921).* Перевел с болг. Г. Гологинков. 2-е изд. Кишинев: Картя Молдовеняскэ.

Пайпс, Р. 1990, 2005. *Русская революция.* Москва: Захаров. Т. 1, 2. [Online]. Режим доступа: http://krotov.info/lib_min/16_p/ay/ps_38.htm [Дата доступа: 21.02.2017].

Пархомчук, С. М. 1967. *Великий Жовтень і революційне піднесення в Румунії (1917–1921).* Київ: Наук. думка.

Пивовар, С. Ф., Купчик, О. р. 2013. Діяльність Закордонного відділу ЦК КП(б)У (1920–1921 рр.). *Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення.* 508–518.

Протоколи совещания членов ЦК КП(б)У по вопросам работы Закардонного отдела. Доклады, обзоры, письма Закардонного Отдела ЦК КП(б)У о его деятельности (1921 г.). Центральный державный архив громадських об'єднань України (Далі — ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 408, арк. 112.

Протоколы совещания членов ЦК КП(б)У по вопросам работы Закардонного отдела. Доклады, обзоры, письма Закардонного Отдела ЦК КП(б)У о его деятельности (1921 г.). ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, д. 408, л. 114–117.

Протоколы совещания членов ЦК КП(б)У по вопросам работы Закардонного отдела. Доклады, обзоры, письма Закардонного Отдела ЦК КП(б)У о его деятельности (1921 г.). ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 408, арк. 113.

Протоколы совещания членов ЦК КП(б)У по вопросам работы Закардонного отдела. Доклады, обзоры, письма Закардонного Отдела ЦК КП(б)У о его деятельности (1921 г.). ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 408, арк. 118.

Стенографічний звіт засідання 2-ї сесії ВУЦВК 17 травня 1921 р. Центральный державный архив вищих органів влади України (далі — ЦДАВО України), ф. 1, оп. 2, спр. 29, арк. 9.

Раковский, Х. 1925. *Румыния и Бессарабия. К семилетию аннексии Бессарабии.* Москва: Н. К. И. Д.

Сацкий, П. 2014. Советская Украина 1920-х годов: «бестелесный» субъект международного права. *Газета Зеркало недели 31 января 2014*, 17:50. [Online]. Режим доступа: <http://tinyurl.com/ly3sk7v> (Дата доступа: 2.03.2017).

Сідак, В. С., ред. 2000. «Закордот» в системі спецслужб радянської України: зб. док. Київ: Вид-во НА СБУ.

Сидак, В. С., Козенюк, В. А. 2004. *Революцию назначить... экспорт революции в операциях советских спецслужб.* Киев: Генеза.

Симбирцев, И. 2008. *Спецслужбы первых лет СССР. 1923–1939 гг. : На пути к большому террору.* [Online]. Режим доступа: <http://tinyurl.com/msf95yv>. (Дата доступа: 29.01.2017).

Троцкий, Л., Раковский, Х. 1922. *Очерки политической Румынии.* Москва: Государственное издательство.

Шорников, П. 2008. Павел Ткаченко во главе бессарабского подполья. *Международный исторический журнал «Русин».* № 1–2 (11–12). 164–184.

Munteanu, M. 2007. Confesiunea unui terorist comunist. [Online]. Режим доступа: <http://tinyurl.com/kxczewwy> (Дата доступа: 7.02.2017)

Bogaturov, A. D., red. 2000. *Sistemnaja istorija mezhdunarodnyh otnoshenij v chetyreh tomah. Sobytiya i dokumenty.* 1918–2000. Т. 1. Sobytiya 1918–1945. Moskva.

V bojarской Rumynii. Ocherk belogo terrora v Rumynii za poslednee desjatiletie. 1924. Moskva: I. K. MOPR.

Vivcharyk, M. S., Kozeniuk, V. O. 1997. «Zakordot» — ahenturno-rozviduvalna orhanizatsiia bilshovykiv Ukrainy . *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* № 5. 144–149.

Galushhenko, O. S. 2012. Evrei v sostave rukovodjashhiih kadrov Moldavskoj ASSR: Iosif Isaakovich Badeev. *Aktual'nye problemy istorii, jetnologii, filologii i prava evreev. Mezhdunar. nauch. konf.* Kishinjeu. 116–122.

Galushhenko, O. S. 2014. Obrazovanie Moldavskoj ASSR: sovremennij vzgljad istorika. *Problemy nacional'noj strategii.* № 5 (26). 202–213.

Galushhenko, O. S. 2013. Uchastie evreev v sozdanii Moldavskoj ASSR. *Evrei Moldovy i ih vklad v razvitie moldavskogo gosudarstva. Resp. konf.* Kishinjeu. 102–110.

- Hisem, O. 2007. «Zakordot» u systemi dyplomatychnykh vidnosyn mizh Polshcheiu ta USRR (1921–1923 rr.). *Ukraina dyplomatychna*. Vyp. VIII. 160.
- Gologinkov, G. 1966. U Dnestra. Kishinev: Kartja Moldovenjaskje.
- Dembo, V. 1924. *Bessarabskij vopros*. Moskva: Gos. voen. izd-vo. 56.
- Zamuchennyj v Doftane. *Maks Gol'dshtejn*. 1931. Moskva: CK MOPR SSSR.
- Kozeniuk, V., Vivcharyk, M. 1996. Predtecha orhaniv derzhbezpeky. *Viisko Ukrainy*. № 5–6. 48–49.
- Kon, F. 1927. *Pol'sha na sluzhbe mezhdunarodnogo imperializma*. Moskva.
- Kupchuk, O. R. 2011. *Zovnishnopolitychna diialnist uriadu USRR (1919–1923 rr.): mizh ukrainskoiu formoiu ta radianskym zmistom*. Ternopil.
- Kupchuk, O. R. 2002. Zakordonnyi viddil TsK KP(b)U — spetssluzhba ukrainskykh bilshovykiv. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Istoriiia. Kyiv. Vyp. 62. 44–48.
- Lisna, I. 2001. *Stanovlennia ukrainskoi derzhavnosti v Halychyni (1918–1923 rr.)*. Ternopil.
- Mal'cev, D. A. 2011. Bessarabskij vopros v gody Grazhdanskoj vojny v Rossii. *Problemy nacional'noj strategii*. Moskva. № 4 (9). 162–183.
- Mel'nichenko, V. 1992. *Hristian Rakovskij: neizvestnye stranicy zhizni i dejatel'nosti*. Kiev: Vishha shkola.
- Mel'tjuhov, M. I. 2010. *Bessarabskij vopros mezhdu mirovymi vojnami 1917–1940*. Moskva: Veche. 464.
- Myrovyi dohovir mizh Ukrainoiu i Rosiieiu z odnoi storony i Polshcheiu z druhoi. 1921. Ryha. 4–5.
- Mryshchuk, D. 1974. *Hryhorii Ivanovykh Staryi*. Kyiv: Polityvydav Ukrainy.
- Novak, A. Je. 1966, 1987. Velikij Oktjabr' i zarozhdenie kommunisticheskogo dvizhenija v Rumynii (1917–1921). Perevel s bolg. G. Gologinkov. 2-e izd. Kishinev: Kartja Moldovenjaskje.
- Pajps, R. 1990, 2005. Russkaja revolucija. Moskva: Zaharov. T. 1, 2. [Online]. Rezhim dostupa: http://krotov.info/libr_min/16_p/ay/ps_38.htm [Data dostupa: 21. 02. 2017].
- Parkhomchuk, S. M. 1967. Velykyi Zhovten i revoliutsiine pidnesennia v Rumunii (1917–1921). Kyiv: Nauk. dumka.
- Pyvovar, S. F., Kupchuk, O. R. 2013. Diialnist Zakordonnogo viddilu TsK KP(b)U (1920–1921 rr.). *Ukrainska revoliutsiia 1917–1921 rokiv: pohliad iz sohodennia*. 508–518.
- Protokoly soveshhanija chlenov CK KP(b)U po voprosam raboty Zakordonnogo otdela. Doklady, obzory, pis'ma Zakordonnogo Otdela CK KP(b)U o ego dejatel'nosti (1921 g.)*. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh ob'iednan Ukrainy (Dali — TsDAHO Ukrainy), f. 1, op. 20, spr. 408, ark. 112.
- Protokoly soveshhanija chlenov CK KP(b)U po voprosam raboty Zakordonnogo otdela. Doklady, obzory, pis'ma Zakordonnogo Otdela CK KP(b)U o ego dejatel'nosti (1921 g.)*. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 408, ark. 114–117.
- Protokoly soveshhanija chlenov CK KP(b)U po voprosam raboty Zakordonnogo otdela. Doklady, obzory, pis'ma Zakordonnogo Otdela CK KP(b)U o ego dejatel'nosti (1921 g.)*. — TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 408, ark. 113.
- Protokoly soveshhanija chlenov CK KP(b)U po voprosam raboty Zakordonnogo otdela. Doklady, obzory, pis'ma Zakordonnogo Otdela CK KP(b)U o ego dejatel'nosti (1921 g.)*. — TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 408, ark. 118.
- Stenohrafichnyi zvit zasidannia 2-i sesii VUTsVK 17 travnia 1921 r.* Tsentralnyi der-

zhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady Ukrainy (dali — TsDAVO Ukrainy), f. 1, op. 2, spr. 29, ark. 9.

Rakovskij, X. 1925. *Rumynija i Bessarabija. K semiletiju anneksii Bessarabii. Moskva: N. K. I. D.*

Sackij, P. 2014. Sovetskaja Ukraina 1920-h godov: «bestelesnyj» sub#ekt mezhdunarodnogo prava. *Gazeta Zerkalo nedeli* 31 janvarja 2014, 17:50. [Online]. Rezhim dostupa: <http://tinyurl.com/ly3sk7v> (Data dostupa: 2.03.2017).

Sidak, V. S., red. 2000. *«Zakordot» v systemi spetssluzhb radianskoj Ukrainy: zb. dok.* Kyiv: Vyd-vo NA SBU.

Sidak, V. S., Kozeniuk, V. A. 2004. *Revoliutsyiu naznachyt... eksport revoliutsyy v operatsyiah sovetskykh spetssluzhb.* Kyiv: Heneza.

Simbircev, I. 2008. *Specsluzhby pervyh let SSSR. 1923–1939 gg. : Na puti k bol'shomu terroru.* [Online]. Rezhim dostupa: <http://tinyurl.com/msf95yv>. (Data dostupa: 29.01.2017).

Trockij, L., Rakovskij, H. 1922. *Oчерки politicheskoy Rumynii.* Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo.

Shornikov, P. 2008. Pavel Tkachenko vo glave bessarabskogo podpol'ja. *Mezhdunarodnyj istoricheskij zhurnal «Rusin».* № 1–2 (11–12). 164–184.

Munteanu, M. 2007. *Confesiunea unui terorist comunist.* [Online]. Rezhim dostupa: <http://tinyurl.com/kxcewwy> (Accessed in: 7.02.2017).

УДК 94:372.51 «1930/1940»

DOI: 10.20535/2307-5244.44.2017.105460

Ш. Ш. Рамазанов

*Національний технічний університет України «Київський
політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Sh. Ramazanov

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1930-ТІ — ПОЧАТОК 1940-Х РР.)

*The Foreign Policy of the Soviet Union in the Interwar Period
(1930s — Early 1940s)*

У статті розглядається зовнішня політика Радянського Союзу напередодні Другої світової війни. Автор на основі сучасних досліджень аналізує спроби радянського керівництва створити антигітлерівську коаліцію в Європі.

Ключові слова: зовнішня політика, міжнародні відносини, Мюнхенська угода, пакт про ненапад.